

УДК 343.35

В.П. КИЦЮК, Жовтневий районний суд
міста Харкова

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ключові слова: процесуальні форми діяльності суду, протидія злочинності, профілактика

На сьогоднішній день основні форми діяльності суду реалізуються безпосередньо при судовому розгляді справ – центральній стадії судочинства. Це обумовлене рядом причин. По-перше, саме в цій стадії здійснюється правосуддя у конкретній справі. Тут визначається доля всіх заявлених вимог і виноситься конкретне рішення, що захищає права і законні інтереси громадян і юридичних осіб. По-друге, усі дії суду і інших учасників процесу, передуючі вказаній стадії (порушення та розгляд кримінальної справи на досудовому слідстві, забезпечення доказів, виклик свідків, підготовка справи до судового розгляду і тому подібне), направлені на правильний своєчасний розгляд і вирішення кримінальної справи, і від підсумків розгляду. По-третє, у стадії судового розгляду якнайповніше і яскраво проявляють себе всі принципи кримінального процесуального права як організаційно-функціонального, так і функціонального характеру. По-четверте, це найоб'ємніша стадія по кількості дій, що здійснюються, оскільки для встановлення фактичних обставин справи, з'ясування прав і обов'язків сторін і, як наслідок, – винесення законної і обґрунтованої постанови, необхідно вислухати сторони, досліджувати письмові і речові докази (можливий огляд на місці), допитати свідків і так далі. По-п'яте, дана стадія процесу відрізняється від інших і за суб'єктивним складом. Головними учасниками процесу є суд і особи, що беруть участь у справі. Крім того, у ній беруть участь свідки, експерти, перекладачі. І, нарешті, важливість даної стадії обумовлена

сукупністю завдань, що вирішуються у ході судового розгляду.

Питання визначення процесуальних форм діяльності суду щодо протидії злочинності розкривали у своїх роботах такі науковці як В.Б. Авер'янов, О.В. Анпілогов, О.В. Бачун, В.М. Беднарської, Н.Р. Бобечко, І.П. Голосніченко, Ю.С. Педько, Е.Ф. Демський, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда, С.В. Ківалов, О.В. Кузьменко, В.С. Стефанюк, О.Ю. Костюченко та інші

Метою статті є визначення особливостей процесуальної форми діяльності суду щодо протидії злочинності. Для досягнення поставленої мети необхідно: проаналізувати основні положення відносно судового розгляду; визначити вплив мотиву і мети вчинення злочину на рішення суду та на кримінологічну оцінку діяння; особливості попередження злочинності судом в Україні та Європі; розглянути способи усунення причин та умов злочинності, а також профілактичний ефект діяльності суду.

Необхідно зазначити, що виховний вплив судового процесу полягає в наступному:

1. Правосуддя, яке в більшій мірі, ніж інші види діяльності, виступає як сфера спілкування між людьми, пов'язане з рядом соціально-психологічних явищ, наприклад, ефективністю діяльності соціальних груп, сприйняттям і розумінням людьми один одного, авторитетністю та ін. При цьому в сфері судочинства закономірності соціальної психології можуть служити і покращенню, і погіршенню результатів діяльності [1, с.4].

2. Колегіальність при здійсненні судочинства пом'якшує крайності показників психічних процесів всіх членів групи, підвищується ефективність мислення, зменшується дія суб'єктивних факторів, які можуть привести до помилкового результату. Колективна оцінка доказів є найбільш об'єктивною [1, с.5]. Так, на основі аналізу всієї сукупності зібраних по справі доказів, головним критерієм яких є істина, формується обвинувальна або захисна промова, виноситься вирок по справі.

Разом з тим докази носять особистісний характер (покази потерпілого, свідка, підсудного, інших учасників кримінального процесу), тому діяльність судді, прокурора, адвоката в судовому засіданні неможливо обмежити формально-логічним групуванням і оцінкою одержаних даних і результатів, вона переходить у сферу етичних взаємовідносин: встановлення довірливого характеру з суб'єктами судового розгляду, подолання в них почуття скованості, невпевненості, виявлення причин розходження в оцінці події тими або іншими особами та інші питання, які стосуються моральної сторони злочину, який розглядається [1, с.5].

3. Процесуальний закон визначає зміст і форму державного обвинувачення, криміналістика – методика участі прокурора і адвоката у дослідженні доказів. Але є і третій компонент, нерозривно пов'язаний з першими двома – це психологічна та етична культура, які дозволяють вияснити моральну основу процесуальних правил і заборон, оцінити допустимість тих чи інших прийомів обвинувачення з точки зору вимог моралі. Отже, при розгляді кримінальної справи є важливим поперше, вияснити ступінь антисуспільної спрямованості підсудного, по-друге – мотив і мету скоєння злочину. Це є важливим як і для встановлення покарання для особи, так і для здійснення на неї виховного впливу. Мотив і мету скоєння злочину необхідно вияснити незалежно від того, чи є це обов'язковим для вирішення справи по суті, тобто є обов'язковою ознакою злочину. Мета – це те, до чого прагне людина, для чого вона працює, за що бореться, чого хоче досягти у своїй діяльності. Без мети не може бути свідомої діяльності. Цілі людської діяльності виникли й розвивались історично, у процесі праці. Вони породжуються суспільним життям, умовами, в яких живе людина, і залежать від виконуваних людиною ролей, суспільних доручень, від її розвитку та індивідуальних особливостей. Цілі бувають близькі та віддалені. Віддалена

мета реалізується в низці ближчих, часткових цілей, які крок за кроком ведуть до здійснення віддаленої мети, що висувається на далеку перспективу [2, с.208–209].

4. Гласність судового процесу також є значним чинником при здійсненні виховного впливу на підсудну особу та на інших громадян. Загальна гласність є однією з форм забезпечення суворого дотримання судової процедури, передбаченої процесуальними законами, вона сприяє підвищенню довіри та авторитету судової влади й поваги до закону. Найефективніше загальна гласність реалізується через засоби масової інформації [3, с.16–18].

5. Виховний вплив суду закладений вже в специфічній формі його діяльності: повному, об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи. Ефективність виховного впливу суду полягає у достатній конкретності, наочності при сприйнятті фактів всіма присутніми незалежно від того, позитивні чи негативні емоції збуджує той чи інший факт [4].

6. Великий виховний вплив має оголошення вироку. Для цього необхідно, щоб вирок був справедливим, відповідав вимогам закону про відповідність покарання тяжкості скоєного злочину і особи підсудного, а також достатньо чітким, конкретним, зрозумілим для всіх присутніх в залі судового засідання [4]. Вирок суду, який є найважливішим актом правосуддя, повинен бути законним та обґрунтованим, складеним юридично грамотно, з коротким, чітким і зрозумілим формулюванням висновків, щоб при його виконанні не виникало питань і сумнівів, що потребують уточнення.

Таким чином, можна ще раз підкреслити, що одним із конкретних результатів, на які має бути спрямована діяльність суду у частині розгляду кримінальних справ і винесення вироку, має бути запобігання злочинності та усунення причин і умов, які їй сприяють. Незалежна судова влада має стати невід'ємним атрибутом правової держави, до якої прагне Україна. Проте правова держава неможлива без ефективного і справедливого правосуддя,

до якого всі громадяни повинні ставитися з повагою.

Роль суду у процесі виявлення та усунення причин та умов вчинення злочинів, відноситься до правових заходів запобігання злочинності. Вплив таких заходів здійснюється безпосередньо на особу, яка є підсудною у певній кримінальній справі та опосередковано – на інших осіб, схильних до вчинення злочинів. Слід помітити, що суди при винесенні вироку у кримінальній справі повинні звертати значну увагу на стан та спосіб життя підсудного до та після скоєння злочину, на обставини, які спонукали його вчинити. Нездарма Кримінальний кодекс України (ст.66) містить наступний перелік обставин, які пом'якшують призначення покарання 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину; 3) вчинення злочину неповнолітнім; 4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності; 5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; 6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; 7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого; 8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності; 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених цим Кодексом [5, с.22].

В свою чергу, суд при розгляді кримінальної справи ніби акумулює усю інформацію про злочин, особу злочинця, обставини та наслідки скоєння злочину тощо, яка збиралися та уточнювалася великою кількістю різноманітних установ та організацій у процесі про-

вадження у справі. Тому лише суд точно знає всі дані обставини у співвідношенні одна із одною, і може, на основі аналізу даних обставин визначити причини, умови вчинення злочину і шляхи їх усунення. Так, інформацію про вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів необхідно направляти до пенітенціарних установ, служби дільничних інспекторів міліції, установ та організацій, які опікуються неповнолітніми громадянами та неблагополучними сім'ями; про вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату – до Міністерства закордонних справ (його представництв на місцях), Служби безпеки України, відповідних релігійних громад, міліції тощо; про вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій – зокрема до Міністерства оборони або Міністерства надзвичайних ситуацій і тому подібне.

Хотілося б зазначити, що у всіх випадках необхідно звертати увагу на необхідність усунення причин та умов вчинення злочинів, виявлених безпосередньо судом, такими суб'єктами запобігання злочинності, для яких ця діяльність є одним із головних завдань і функцій являється: органи прокуратури, органи внутрішніх справ, Служба безпеки України, митні органи, державна податкова служба, органи і установи виконання покарань, органи державної прикордонної служби [6, с.350–356].

Інтеграційні процеси в Західній Європі поставили на порядок денний питання про уніфікацію кримінальної політики на базі витягання з досвіду кожної країни позитивних аспектів. 19 жовтня 1992 р. Рада Європи прийняла рекомендації по ухваленню вироків. Відповідно до цих рекомендацій термін позбавлення волі повинен залежати від типу злочину. Альтернативні санкції не мають бути занадто широкі щоб уникнути суддівського свавілля. Водночас, європейські учені визнали, що сформулювати чіткі універсальні принципи призначення покарання їм доки не

вдається – проблема виявилася занадто складною. До речі, інтеграційні процеси в Західній Європі швидше негативно позначилися на кримінальній ситуації у більшості країн. Об'єднання європейських країн в єдиний союз і граничне спрощення міждержавних переміщень багато в чому спростило вчинення злочинів і відхід злочинців від відповідальності. Крім того, це сприяло своєрідному переливанню злочинності з одних держав в інші. Наприклад 42 % злочинів в Швейцарії в 2001 р. було вчинено іноземцями [7, с.459; 8, с.100; 9, с.80–82].

Ми вважаємо, що у процесі реформування як судової системи України, так і системи усіх органів правопорядку у цілому, значно більшу увагу необхідно приділити кримінологічному аспекту діяльності даних органів. Адже запобігти злочину значно легше та суспільно корисніше, ніж розкрити, розслідувати його та розглянути результати кримінальної справи у суді. До того ж, матеріальні витрати та витрати людських ресурсів у цьому випадку на попередження злочинів є набагато меншими. Так, діяльність із запобігання злочинним проявам, повинна систематично здійснюватися паралельно із основною діяльністю усіх її суб'єктів. Тобто, жодних додаткових людських або матеріальних ресурсів вона не потребує. Необхідно лише удосконалити нормативно-правову базу, посилити контроль за даним напрямком діяльності суб'єктів попередження злочинності.

Необхідно відзначити, що попередження здійснюється одразу щодо усіх діянь, визнаних кримінальним законом як злочинні, або до певних великих їх груп (злочини неповнолітніх, у сфері обігу наркотичних засобів, злочини проти власності тощо), що в свою чергу, заощадує кошти та час. А кримінальне провадження здійснюється окремо у кожній кримінальній справі, що порушується за кожним новим фактом вчинення злочину і потребує додаткових витрат. Лише незначну кількість злочинів вдається розкрити, часто

злочинці залишаються безкарними, що ще раз вказує на користь попередження злочинів.

Ще одним важливим аспектом, що вказує на користь виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів з метою їх подальшого попередження, є те, що по-перше, особи, яких визнано винними у вчиненні злочину, назавжди залишаються в очах суспільства «не такими, як всі», до кінця життя несуть на собі тавро злочинця, що або не дає їм нормально жити серед «звичайного» населення, або знову штовхає на кримінальний шлях. Особи ж, які переходять від закону, повинні значну частину свого життя жити неповноцінно, що призводить до тих же наслідків.

Отже, діяльність суду щодо виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів, яка є попереднім, підготовчим етапом щодо загального попередження злочинів, є надзвичайно важливим аспектом його діяльності, що потребує значного вдосконалення, поліпшення нормативно-правової бази та посилення уваги з боку держави.

Згідно із законодавством про судоустрій, суди зобов'язані своєю діяльністю виховувати громадян у дусі точного й неухильного виконання законів, дбайливого ставлення до державної та приватної власності, дотримання трудової дисципліни, поваги до прав, честі й гідності громадян [10, с.1].

Необхідно помітити, що значна роль у сфері кримінології належить Верховному Суду України – відповідно до Конституції України найвищому судовому органу держави, який здійснює нагляд за діяльністю судів на території всіх областей, Автономної Республіки Крим у межах, установлених законом. Він діє на основі прийнятих законів, Конституції України, сприяє зміцненню правопорядку, захисту інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Верховний Суд України покликаний забезпечувати правильне і однакове застосування законів при здійсненні правосуддя, виховувати громадян у дусі відданості незалежній Україні, патріотизму, точ-

ного і неухильного виконання Конституції, законів країни, бережливого ставлення до всіх форм власності, дотримання дисципліни праці, чесного виконання державних і громадських обов'язків, поваги до прав, честі й гідності громадян тощо [11, с.13].

Значну роль відіграє суд і у вихованні правової культури члена суспільства (громадянина), яка характеризується наступними компонентами, похідними від властивостей правової культури суспільства: юридичні знання та уявлення; правосвідомість, що адекватна правовій системі; традиції, потреби відповідно до закону; поведінка в режимі законності, відповідно до правових настанов і переконань; правова активність [12, с.206].

Кримінологічна роль суду щодо виховання у громадян дбайливого ставлення до державної та приватної власності вирішується, зокрема, через розгляд цивільних позовів як у цивільних, так і у кримінальних справах. Так, цивільно-правовий захист права власності ставить за мету виховання громадян у дусі дбайливого ставлення до власності, відновлення порушеного права, тобто відновлення попереднього майнового стану особи, права якої порушено. Профілактичну спрямованість має аналітична робота, узагальнення судової практики, що здійснюють інформаційне забезпечення методичної роботи у сфері запобігання злочинам. В свою чергу профілактичний ефект діяльності суду забезпечується реалізацією принципу гласності в його роботі, що припускає висвітлення ходу та результатів судових процесів.

Форми запобіжної роботи судових органів дуже різноманітні: виїзні засідання, залучення представників громадськості до судового розгляду, окремі ухвали, контроль за виконанням вироків, рішень і постанов [13, с.151].

Зважаючи на велике кримінологічне значення судових рішень, Пленум Верховного суду України постановив: «Необхідно підвищувати рівень організації і проведення виїзних судових засідань, в яких слід розглядати

тільки такі кримінальні та цивільні справи, розгляд яких становить широкий громадський інтерес і може принести найбільшу користь у правовому і моральному вихованні громадян... З метою посилення виховного впливу судових рішень практикувати висвітлення судових процесів через пресу, радіо, телебачення... Зобов'язати суди докорінно поліпшити їх діяльність по запобіганню злочинам та іншим правопорушенням, маючи на увазі, що ефективність цієї роботи залежить перш за все від правильного і своєчасного розгляду кримінальних і цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Забезпечити неухильне виконання вимог закону про виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень, і шляхом винесення окремих ухвал (постанов) добиватись їх усунення... Судам належить вжити дійових заходів по вдосконаленню практики винесення окремих ухвал (постанов) і поліпшення їх якості з тим, щоб кожна окрема ухвала (постанова) була ефективним засобом зміцнення законності та правопорядку, усунення недоліків в діяльності державних, громадських, кооперативних підприємств, установ, організацій і запобігання вчиненню злочинів та інших правопорушень... Належить встановити суворий контроль за своєчасним виконанням окремих ухвал (постанов) керівниками підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності й у разі їх невиконання або формального ставлення до усунення зазначених у них недоліків притягати винних до юридичної відповідальності за нежиття заходів за окремою ухвалою (постановою)» [14].

Залучення представників громадськості до судового розгляду також має значний вплив на протидію судами злочинності. Так, привертаючи увагу до протидії злочинності неповнолітніх, Пленум Верховного Суду України постановив: «Суди повинні активніше залучати громадськість до вирішення питань, які виникають при розгляді справ стосовно непо-

внолітніх та при виконанні вироків чи інших судових рішень щодо них...Рекомендувати судам всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягнути примирення між неповнолітнім, котрий вчинив злочин, і потерпілим, – надавати таким організаціям відповідну інформацію, інформувати підсудних та їхніх законних представників про наявність у районі (місті) таких організацій, надавати можливість потерпілому і обвинуваченому звертатися до цих організацій для вирішення конфлікту та досягнення примирення... Досягнення за допомогою таких громадських організацій примирення між потерпілим і обвинуваченим (підсудним), відшкодування потерпілому матеріальної та моральної шкоди можуть бути підставами для закриття справи або враховані як обставини, що пом'якшують покарання» [15].

Суд, розглядаючи конкретні кримінальні справи і проводячи профілактичні заходи, виконує велику роботу із запобігання злочинам. Крім того, профілактика злочинності здійснюється судами не лише шляхом кримінального, але і адміністративного, а також цивільного судочинства. Це обумовлено тим, що у міру становлення і затвердження принципів демократичної правової держави в Україні повинна зростати роль юридичних механізмів забезпечення справжнього демократизму у суспільній і державній сферах життя, зміцнюватися права захищеність громадян. Одним з основних засобів вирішення цих завдань є розширення повноважень і сфери дії, вдосконалення методів реалізації і зміцнення гарантій законності судової влади. Гострота сучасної ситуації із законністю та правопорядком у країні, специфіка перехідного періоду диктують необхідність максимального використання правозахисного потенціалу всіх державних органів, і, перш за все, органів судової влади, пріоритетом діяльності якої є реалізація саме правозахисної та превентивної функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологія судового процесу : лекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://referat.repetitor.ua/Психологія_судового_процесу.
2. Павлов И. П. Полное собрание сочинений : в 6 т. Т. 2 / И. П. Павлов. – М. ; Л. : Изд. акад. наук СССР, – 1952. – С. 208–209.
3. Лісак В. Судочинство: гласність чи права людини / Віктор Лісак // Віче [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/179>.
4. Вивчення причин та умов злочину : лекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravodom.com/kriminologija/7/186-vivchennya-prichin-ta-umov-zlochinu>.
5. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 402 с.
7. Singer S. Juvenile Justice Reform in New York State / S. Singer, C. Ewing // Law and Policy. – 2006. – № 8. – С. 459.
8. Skinner B. F. Walden Tow. N. Y., 1994.
9. Snacken S. Sentencing and Prison overcrowding / S. Snacken, K. Beyns // European Journal on Criminal Policy and Research. 2001. – V. 2. – № 1. – P. 80–82
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // ВВР України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
11. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Марчук В. М. Нариси з теорії права : навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2004. – 304 с.
13. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Вид. Паливода А. В. – 2006. – 264 с.
14. Постанова пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням

вироки» : від 21.12.1990 р., № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sudpraktika.in.ua/pro-praktiku-zastosuvannya-sudami-ukraini-procesualnogo-zakonodavstva-pri-virishenni-pitan-povyazanix-z-vikonannyam-virokiv>.

15. Постанова Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» : від 16.04.2004 р., № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=va005700-04>.

Кицюк В. П. Процесуальні форми діяльності суду щодо протидії злочинності / В. П. Кицюк // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 455–461 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12kvprcz.pdf>

Проаналізовано основні положення судового розгляду, вплив мотиву і мети вчинення злочину на рішення суду та на кримінологічну оцінку діяння, особливості попередження злочинності судом в Україні та Європі, розглянуто та проаналізовано способи усунення причин та умов злочинності, а також профілактичний ефект діяльності суду.

***

Кицюк В.П. Процессуальные формы деятельности суда относительно противодействия преступности

Проанализированы основные положения судебного разбирательства, влияние мотива и цели совершения преступления на решение суда и на криминалогическую оценку деяния, особенности предупреждения преступности судом в Украине и Европе, рассмотрены и проанализированы способы устранения причин и условий преступности, а также профилактический эффект деятельности суда.

***

Kutsuk V.P. Judicial Forms of Activity of Court Are in Relation to Counteraction to Criminality

The substantive provisions of judicial trial, influence of reason and aim of commission of crime, are analyzed on a decree and on the estimation of criminology of act, feature of prevention of crime of court in Ukraine and Europe, the methods of removal of reasons and terms of criminality, prophylactic effect of activity of court, are considered and analyzed.

Форум права